

Barbara Schmitzová

## JAKÝ ŽIVOT JE HODEN ŽITÍ?

### Filosofické a biografické přístupy

Praha (Karolinum), 2024, 156 str.

Kniha Barbary Schmitzové *Jaký život je hoden žití? Filosofické a biografické přístupy* si zaslouží pozornost jednak proto, jakým způsobem kombinuje filosofický a biografický způsob přemýšlení a psaní o otázce života hodného žití, a jednak proto, že její český překlad představuje významný příspěvek do tuzemské diskuse o etických aspektech závěru života. V této recenzi nejprve představím základní témata a problémy, které autorka v knize rozebírá, poté podrobím kritice jeden z ústředních bodů argumentace – subjektivnost odpovědi na otázku po hodnotném životě – a nakonec zmíním význam knihy pro českou diskusi.

Schmitzová otázku z názvu knihy klade jednak z pozice filosofky, jednak z pozice člověka, pro kterého je otázka života hodného žití osobním problémem. Kniha je totiž rámována zkušenostmi, s nimiž se autorka snaží vyrovnat: nemoc dcery Carlotty, která od narození žije s vážným hendikepem (Rabinowův syndrom – kombinace mentální retardace a tělesného postižení), a sebevražda autorčiny sestry Uly. Schmitzová tak vychází z prožitků, kdy vzhledem k druhým (postižená

Carlotta) nebo k sobě samým (jako se to stalo autorčině sestře Ulle) narážíme na otázku, zda daný život je, či není hoden žití. Autorka v knize probírá několik emblematických situací či stavů, kdy tato otázka naléhavě vyvstává: již zmíněné postižení, nemoc, stáří, demence a s ní spojená ztráta autonomie, ale i sebevražda. Metodicky Schmitzová své snažení vymezuje jako nabídku podnětů pro promýšlení základní otázky z titulu knihy:

„Filosofická otázka po životě hodném žití se podobá lesu, a někdy spíše houští. Cesty bývají skryté a nepřehledné. Je vposled na každém, aby vyrazil po své cestě a hledal vlastní odpovědi. ... [M]ým cílem není než nabídnout podněty pro zamyšlení“ (12).<sup>1</sup>

Kombinace osobní (biografické) a filosofické perspektivy činí knihu jednak přístupnou širokému okruhu čtenářů, jednak představuje citlivý a přiměřený nástroj pro vyložení daného problému. Zejména pro čtenáře, kterého se téma osobně dotýká, je biografická perspektiva velmi cenná. Zároveň se tak děje bez přílišných zjednodušování filosofických teorií, které jsou sice vyloženy většinou pouze schematicky a s minimálním poznámkovým aparátem, nicméně pro čtenáře, který se jimi chce dále zabývat, nabízí kniha dostatečné množství podnětů. Schmitzová neformuluje explicitně filosofické stanovisko, ze kterého vychází, nicméně v průběhu knihy se opakovaně

<sup>1</sup> Čísla v závorkách odkazují k paginaci recenzované knihy.

ukazuje její zakotvení ve filosofii naděje, existencialismu marcelovského typu a v proudech myšlení blízkých pojetí smyslu života, které formuloval Viktor Emanuel Frankl (87–89). Téma naděje jakožto otevřenosti k budoucnosti<sup>2</sup> a chápání smyslu jako úkolu, kterého se každý člověk může zhostit, a tak svému životu smysl dávat, je báze, na níž stojí autorčiny teze o možnosti smysluplného a hodnotného života, který se navenek může zdát životem nehodným žití. Role filosofie se v knize projevuje zejména kriticky: filosofie by nás měla vybavit nedůvěrou k jakémukoli závěru, jenž devaluje určitý život jako nehodnotný, a poskytnout nám argumentační nástroje, které nám umožní takový závěr odmítnout. V pozitivním slova smyslu nabízí filosofie možnost vidět i jiné cesty a strategie přístupu k životu a jeho smysluplnosti a hodnotě než ty, které mi umožňuje vidět mé aktuální stanovisko.

Samotnému rozboru jednotlivých situací, kdy se otázka života hodného žití vynořuje, je předloženo několik metodologických úvah, které jsou pro vyznění knihy klíčové. Schmitzová se zamýšlí nad tím, proč jsou otázky po dobrém, šťastném a zdařilém životě ve (filosofické) literatuře hojně diskutovány, zatímco u otázky života hodného žití tomu tak není. Dle jejího výkladu to souvisí s historicky zatíženým protikladem tohoto pojmu, tedy s pojmem života, který hodný žití není. Na rozboru nechvalně proslulého zneužití konceptu „života nehodného žití“

(*lebensunwertes Leben*) v Německu třicátých a čtyřicátých let dvacátého století ukazuje závažnost problému a zejména soudů o životě (ne)hodném žití, aniž by se tím dopouštěla argumentačního faulu *reductio ad Hitlerum*. Poučení z minulosti by podle ní místo tabuizace či prvoplánových srovnávání mělo vést k důslednému promýšlení otázky po hodnotném životě, nicméně nikoli za pomoci objektivních měřítek (hodnotný je pouze takový život, jenž splňuje určitá kritéria), neboť ta jsou v posledku k tomuto účelu nepoužitelná, ale s pomocí subjektivní zkušenosti lidí, kteří v podmínkách, jevících se z vnějšího pohledu jako nehodné žití, přesto svůj život jako hodnotný vidí. Subjektivní perspektiva a napětí, které vzniká mezi vnějšími nároky a představami společnosti na straně jedné a vnitřním postojem jednotlivce na straně druhé, se pak jako červená nit vine rozbořem jednotlivých situací.

Subjektivitu odpovědi na otázku po životě hodném žití vyjadřuje Schmitzová velmi silně:

„Nemohu se plést, hovořím-li o svém životě hodném žití, což neplatí, hovořím-li o dobrém nebo důstojném životě nebo o životě hodném žití, který vede někdo jiný. Druzí mě mohou korigovat: třeba mylně předpokládám, že mi udělá dobře, sním-li denně tři tabulky čokolády. Ale nikdo mě nemůže opravit, soudím-li, že můj život je hoden žití“ (24).

<sup>2</sup> Téma naděje autorka explicitně rozvádí v článku, ze kterého ve své knize čerpá: B. Schmitz, „*Krokodile hoffen nicht. Menschen hoffen.*“ *Bedeutung und Wert des Hoffens in der menschlichen Lebensform*, in: *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 60, 2012, str. 91–104.

Jednotlivé kapitoly pak obnažují předsudky, zažitě představy a nereflektované soudy, které zpochybňují adekvátnost tohoto pojetí subjektivity. Autorka tak především ukazuje, že většinová společnost posuzuje otázku hodnotného života z jakéhosi domněle objektivního stanoviska, ze kterého je přece jasné, že člověk trpící locked-in syndromem, demencí či mentální retardací nemůže žít život hodný žití, protože mu schází něco, co je pro takový život klíčové (jako je zdraví, inteligence atp.).

Filosofická argumentace nahlo-dávající tento pohled jde v autorčině výkladu ruku v ruce s poskytnutím prostoru lidem, jichž se tyto zkušenosti osobně týkají. Pokud někdo, kdo trpí locked-in syndromem, demencí či mentální retardací, vidí svůj život jako hodný žití, je možné s ním o tom polemizovat? Neukazuje naše odmítání těchto forem života spíše na omezenost naší vlastní perspektivy?

Dalo by se namítnout, že autorka nechává mluvit pouze ty, u nichž je na otázku po hodnotě jejich života dána pozitivní odpověď. Jistě by bylo možné najít případy lidí, u kterých tomu tak není. Schmitzová to nepopírá. Přesvědčivě ale ukazuje, že otázka po životě hodném žití nezávisí jen na objektivním stavu daného člověka (závažná nemoc přece *musí* činit život nehodným žití), ale také na sociálním kontextu, společnosti, ve které daný jedinec žije, a celku představ o hodnotném životě. Nepovažuje pak člověk na invalidním vozíku svůj život za nehodný žití proto, že mu zbytek společnosti klade do cesty překážky a bariéry? Nevidí rodič život svého těžce postiženého dítěte jako nehodný žití proto, že jsme mu

my ostatní nedokázali zajistit dostačnou úroveň péče, inkluze a podpory? Schmitzová opakovaně poukazuje na sociální podmíněnost našich soudů o tom, jaký život je či není hodný žití, a na potřebu změn ve společnosti, které umožní co nejvíce lidem, aby život hodný žití mohli žít. Ukazuje také na to, jak hluboce jsou představy o životě (ne)hodném žití zakořeněné, jako například v situacích selektivní interrupce (tj. interrupce na základě prenatálního screeningu). Pokud nám lékaři suggerují, že pravděpodobnost postižení dítěte je důvod k interrupci, neřekají nám tím náhodou, že život postiženého člověka není hodný žití nebo alespoň že jeho hodnota není taková jako u člověka bez postižení?

Autorka tak opakovaně ukazuje, že posouzení života jako hodného či nehodného žití musí vycházet od toho, kdo tento život žije, a že objektivní kritéria (například v podobě utilitaristického kalkulu či racionalistické podmínky rozumu jako kritéria lidství) vedou k tragickým důsledkům, kdy ostatním bereme možnost žít život, který z jejich pohledu je nebo se může stát hodným žití. Nespornou výhodnou subjektivního přístupu je to, že pokud k přesvědčení o hodnotě svého života docházím já sám a jeho hodnota není garantována pouze zvnějšku, má toto přesvědčení větší šanci obstát v situaci, kdy narazím na překážky. Pokud například tváří v tvář získanému hendikepu (jako je ochrnutí po autonehodě) do-kážu svůj život vidět jako hodnotný (navzdory tomu, co mi říká okolí, nebo tomu, jak je hendikep obvykle vnímán), je toto přesvědčení pevnější báze pro mé vyrovnávání se s následky, které s sebou hendikep nese.

Zátěžová zkouška pro autorčinu tezi samozřejmě nastává tehdy, když někdo svůj život jako hodný žití nevnímá. V takové situaci jsou podle Schmitzové lidé, kteří spáchají sebevraždu nebo se o ni pokusí. Neměli bychom i v těchto případech respektovat jejich autonomii, tj. například jim v sebevraždě nebránit, případně jim k jejich činu pomoci (tedy umožnit jim asistované sebeusmrcení)? Autorka na tyto otázky odpovídá negativně a snaží se prokázat, že princip autonomie, na kterém by takováto argumentace musela stát, je nekonzistentní. Opomíjí totiž společensky podmíněný rozměr autonomie. Na příkladu *dříve vyslovaného přání* ukončit léčbu, pokud pacienta postihne demence, Schmitzová ukazuje, jak jsou představy o tom, kdy je život ještě hoden žití, zasazeny do sítě společenských a kulturních vazeb: pokud by pacient, který v minulosti projevil přání zemřít v případě onemocnění demencí, ve chvíli, kdy demenci skutečně onemocní, projevoval znaky toho, že pro něj život je hodný žití, máme jeho předchozí přání přesto vykonat? Je rozhodnutí autonomní jen tehdy, jsou-li kognitivní schopnosti jedince v plné síle? A je čin člověka, který spáchá sebevraždu nebo žádá o asistované sebeusmrcení, projevem autonomie, nebo výsledkem toho, že mu společnost nedokázala vytvořit takové podmínky, aby svůj život jako hodný žití vnímal?

I zde si je autorka vědoma, že existují výjimky, a svůj pohled neprosazuje dogmaticky: netvrdí, že sebeusmrcení není za žádných okolností přípustné. Příklad sebevraždy nicméně ukazuje druhý pól otázky po životě hodném žití, jenž nemá vést

k ostrakizaci lidí, kteří se v této situaci octnou, ale k promýšlení cest, jež jim umožní zvolit jiné řešení a uvidět svůj život jako hodný žití:

„Člověk, který je ohrožen sebevraždou a který přišel o veškerou naději, potřebuje druhé, kteří doufají za něho, kteří doufají spolu s ním, kteří jej naučí znovu doufat“ (139).

Téma subjektivity v odpovědi na otázku (ne)hodnotného života je pro autorčinu základní tezi zcela klíčové a zároveň představuje nejproblematictější bod v celé argumentaci. Autorka v knize přesvědčivě ukazuje, že důsledné trvání na tom, aby každý člověk mohl vnímat a žít svůj život jako smysluplný, umožňuje poskytnout jak argumentační, tak reálnou podporu lidem, kteří některý z krajních stavů – nemoc, postižení, demence atp. – zažívají. Trvání na subjektivitě má tedy ochrannou funkci před znevažováním určitého typu života, k němuž přístupy založené na objektivních kritériích mohou mít tendenci sklouzávat. Subjektivita hodnotnosti života by tedy měla umožnit každému, aby svůj život jako hodnotný vnímal.

Jak už jsem zmínil výše, tento přístup naráží nicméně na svůj limit ve chvíli, kdy jednotlivec svůj život jako hodnotný nevnímá, což – použijeme-li příklad z knihy – u některých lidí může vést k sebevraždě. V pojetí Schmitzové tu vzniká rozpor, neboť se najednou zdá, že v takových případech subjektivita není nejvyšším principem. Pomocí konceptu sociálně podmíněné autonomie (který říká: to, jestli se vnímám jako autonomní aktér,

je spoluurčováno způsobem, jakým se autonomie chápe ve společnosti, kde žijí) a sdílené naděje přechází autorka k roli druhých lidí, kteří mají těm zoufajícím ukazovat možnou smysluplnost a hodnotnost života. Zatímco v případě, kdy někdo svůj život vnímá jako hodný žití, společnost toto hodnocení musí respektovat, pokud někdo naopak svůj život jako hodný žití nevnímá, „je zapotřebí [pro druhého] znovu najít naději a tuto naději druhému dát“ (141). Zdá se tedy, že subjektivistické hledisko není důsledné a týká se pouze situací, ve kterých dochází ke konfliktu jedince (můj život je / může být hodný žití) a společnosti (tvůj život není / nemůže být hodný žití); v případě sebevraždy (a tím pádem i asistovaného sebeusmrcení a eutanazie) autorka trvá na objektivní odpovědi na otázku po životě hodném žití. Tento rozpor není v knize uspokojivě překonán. Nedomnívám se nicméně, že by to znamenalo devaluaci celé ústřední teze: subjektivita odpovědi má stále svou sílu v situacích, které se z vnějšího hlediska zdají nesmyslné, a v tom je její hlavní síla, což Schmitzová v průběhu knihy opakovaně ukazuje. Pro odmítnutí sebevraždy lze nicméně tímto pojetím argumentovat jen velmi omezeně. Nad rámec textu Schmitzové bychom mohli například tvrdit, že ve chvíli, kdy se člověk pokusí o sebevraždu, nejedná autonomně a svobodně (což je ostatně i důvod, proč jsou sebevražedné myšlenky či pokusy řešeny v rámci psychiatrické péče) a že jeho subjektivní odpověď na hodnotnost života je v této situaci prostě mylná. Síla takového argumentu je omezená, a to tím spíše, jestliže bychom ho použili u lidí, kteří si žádají asistované sebeusmrcení

či eutanazii. Pokud bychom vzali tento argument do důsledku, nevedl by k tomu, že bychom museli odmítat i užívané metody limitace péče (kdy pacient odmítne zahájit léčbu nebo v ní pokračovat), což je běžný a eticky neproblematický postup v medicíně, proti němuž by Schmitzová zřejmě nic nenamítala? Pokud se v situaci progredující neléčitelné rakoviny rozhodnu nepodstoupit další kolo chemoterapie nebo pokud požádám o ukončení orgánové podpory, protože už svůj život nevnímám jako hodný žití, jedním svobodně a autonomně?

Limity autorčiny argumentace představené v předešlém odstavci nejsou znakem intelektuální nedůslednosti, ale spíše svědčí o složitosti tématu a omezené možnosti jeho důsledného rozřešení ve formátu, který autorka zvolila. Zatímco v naprosté většině kapitol a témat má biografická metoda nesporné výhody, při řešení toho, zda hodnota života přece jen není dána objektivně, naráží na své limity. Tyto limity nicméně vnímám jako podnět k dalšímu výzkumu, nikoli jako fatální nedostatek celého projektu, který by devalvoval ústřední tezi.

Závěrem bych rád zmínil význam knihy pro českou (bio)etickou diskusi. Kromě výše zmíněných silných stránek knihy (kombinace filosofického a biografického přístupu, prostor pro zkušenosti lidí, kterých se otázka života hodného žití přímo týká, rozbor společenského rozměru autonomie atp.) je tato kniha rovněž podnětná pro českou diskusi jako cenný příspěvek k debatám o eutanazii a asistovaném sebeusmrcení. Přes limity výsledných řešení totiž ukazuje, že lze vést konzistentní, citlivou a erudovanou

argumentaci proti morální přípustnosti eutanazie, která může sloužit jako východisko v diskusi s jejími zastánci. Autorce se totiž podařilo vyhnout se úskalím, na která autoři brojící proti eutanazii často narážejí, ať už jsou to prvoplánová srovnávání s nacistickou nucenou eutanazií, opomíjení zkušeností ze zemí, kde se eutanazie a asistované usmrcení provozuje, více či méně obratně skrytá theologická argumentace či viktimizace žadatelů o eutanazii. Autorčin způsob argumentace

tak dokládá mimo jiné to, že pro fundovanou diskusi o těchto otázkách je potřebné nejen osobní zaujetí, ale i filosofická erudice. Zároveň kniha ukazuje, že oblast lékařské etiky je výrazně širší a neměla by se redukovat jen na problém eutanazie, okolo kterého se točí většina textů tuzemských autorů píšících o lékařské etice, a že témata jako postižení, nemoc či stáří si také žádají filosofickou reflexi.

*Vojtěch Linka*